

МАРТИН ТАБАКОВ*
**РОЛЯТА НА ВАСИЛ ХАДЖИСТОЯНОВ-БЕРОН ЗА ДУХОВНОТО
РАЗВИТИЕ НА БЪЛГАРИЯ И ИНТЕГРИРАНЕТО Ѐ
В ЕВРОПЕЙСКАТА КУЛТУРА¹**

Abstract: The main objective of the article is to make a comprehensive study of the life and activity of Dr. Vasil Hadjistoyanov-Beron and highlight his contributions to the intellectual development of Bulgaria and the integration of Bulgaria into European science and culture, particularly to the development of Bulgarian science, education, enlightenment and culture. Vasil Hadjistoyanov-Beron was an encyclopedist; he was the compiler of the first Bulgarian textbook on natural history, the first textbook on logic, the first German and French grammar books (in Bulgarian), and the first scholar to make archaeological excavations in Bulgaria. Headmaster of the Bolgrad High School and a member of the Constituent National Assembly that adopted the Tarnovo Constitution (1879), he contributed to the institutional building of the Bulgarian state. The article deals consecutively with his youth years – when some of his views were formed, with the years of his medical practice in Romania, and with his activities in Turnovo and Bolgrad. Particular attention is devoted to his merits for the establishment of the Bulgarian national identity, the awakening of Bulgarian national consciousness, his struggle for an independent Bulgarian church and Bulgarian education. In a separate section, we analyze his book on logic. The text is mainly based on recollections of his youngest daughter, which she shared with her grandson (the author of this article).

Keywords: Beron; Dr. Vassil Hadjistoyanov-Beron; Tarnovo; Bolgrad; science; culture, Bulgaria; logic; terminology; Bulgarian national revival.

Когато се говори за заслугите на хората от рода Берон за интегрирането на България в Европа, едно от най-подходящото име е Васил Хаджистоянов-Берон. Трудно може да се посочи друг българин от неговите съвременници, допринесъл толкова много за пренасянето на европейската наука и култура у нас. Той не само е един от първите български лекари, а е първият лекар, завърнал се в родината и започнал лекарска (и аптекарска) практика. Но медицината е само малка част от заслугите му. Той е енциклопедист и е допринесъл за навлизането в нашите земи на теми от философията, психологията, историята и археологията, внедрил е европейски образователни методи. Автор е и на първата логика, първата немска граматика, първата френска граматика, първите археологически проучвания...

Но като че ли някаква зла прокоба тегне над признанието и паметта на този родолюбец. Трудно е да се открият интересни данни дори и от следва-

* Проф. дфн в ИИОЗ, БАН. Email: marmatab@gmail.com

¹ Статията е част от проект, финансиран от Фонд „Научни изследвания“: „Анализ и философско осмисляне на ролята на рода Берон за духовното развитие на България и интегрирането ѝ в световната култура“, договор ДН15/13 от 18. 12. 2017 г.

нето му във Вюрцбург, защото документите там по различни причини са изчезнали през Втората световна война (вж. Андреев 1970: 105.) Сериозно и задълбочено написани спомени на В. Берон с огромна историческа стойност, изгарят през май 1901 г. при голям пожар на къщата му в Търново. (Имало е съмнения за умишлен палеж, но е нямало доказателства). Заедно с много други безценни исторически документи изгаря и огромната кореспонденция между с д-р Петър Берон и Васил Берон, която Васил Берон много е ценял и пазил. След пожара се премества в София и там отново пише спомени. Според дъщеря му Мария синът му Богомил Берон² лично е ги дарил на Народната библиотека. Но вероятно са изчезнали през 1944 г. по време на бомбардировките, защото досега не са открити. Пак според дъщеря му Мария друг ръкопис на тези спомени е бил или в къщата на Б. Берон, или във вилата му. След неочакваната смърт на Богомил сестрите му, следвайки негово намерение, даряват огромната му пететажна къща за просвета и се надяват ръкописите там да се съхранят и изследват. Но започва войната, после идват на власт други хора с други нагласи и цялата документация е загубена. Във вилата на Б. Берон се настаняват хора на новата власт, които вероятно изгарят разните хартии, останали от „омразните буржоазни бивши хора“.

Но все пак при опитите да се открие и опознае историята на този голям родолюбец има малък лъч светлина – вече на възраст д-р Васил х. Стоянов-Берон е разказвал немалко спомени на най-малката си дъщеря Мария – единствена от децата му все още живееща в къщата му. И тя е идвала в кабинета му, привилегия, която по рано не са имали другите деца. И дори ѝ давал да чете спомените си в ръкопис, коментирал ги е пред нея. А и тя самата е била свидетел на много събития от края на живота му. Майка ѝ също ѝ е разказвала. И въпреки че дълго време не ми бе удобно да пиша за заслугите на прадыдо си, виждам, че поне в края на кариерата ми, се налага. И в следващите редове ще опиша дейността му, като на моменти съществено използвам и спомените, които баба ми Мария/Мара Берон-Аршинкова ми бе разказвала за баща си и особено за разказите му и за спомените му.³

² Впоследствие професор и академик, виж статията на Н. Димитрова в този блок.

³ В повечето случаи, когато се основавам на спомените на Мара Берон, оценките, които се дават в текста за историческите събития, коректно излагат оценките, дадени в спомените на баба ми (и косвени и на оценките на д-р Васил Берон). А под влияние на баща си М. Берон също е била срещу Фердинанд и Стамболов, както и русофил в културно отношение. Беше и толстоистка, говореше за „несопротивление на злото“. А също беше и симпатизант на един вид „християнски социализъм“, за безкористни действия за другите... Донякъде и под влияние на мъжа си д-р Аршинков – хуманист и благодетел. А може би и тогавашните официални пропагандни трактовки за описваните събития са ѝ оказали влияние на начина, по който ги е разказвала.

За това моля читателя да има предвид, че това са моите днешни интерпретации на спомени на дете, изцяло повлияно от официалните оценки и нагласи за онова време, внушавани в училище. И по-точно за спомени за интерпретациите на спомените на баба ми за спомените на баща ѝ! Уви, минали са 50 години.

Моменти от живота и дейността на Васил х. Берон⁴

Васил Берон е роден през 1824 г. в Котел. Затвореното планинско селище, в което насилници и грабителите се страхували да влязат си е извоювало значителна самостоятелност, вероятно затова оттам произхождат доста търговци и просветни дейци на нашето Възраждане. Баща му, х. Стоян Бончев, е бил земеделец, но постепенно се насочва към овцевъдство и търговия с живи животни. Тук трябва да отбележа, че доста късно осъзнах⁵, че по това време търговците са били сред най-прогресивната и будна част от населението – предприемчиви и съобразителни, гъвкави и оперативни. Те и най-много са пътували, налагало им се е да знаят и други езици, да посещават много нови места и така да контактуват с други бит и култура... И често са били по-отворени и информирани от местния даскал или поп, рядко напускали родното си място. „Хаджиите“ са били уважавани не само защото са посетили божи гроб, но и защото и там, и по пътя са придобили безценен опит! Та Васил Берон е взел малко и от съобразителността, енергичността и работоспособността и природната интелигентност на баща си. Разбира се, и от майка си – сестра на д-р Петър Берон.

Васил Берон учи в началното училище на Райно Попович в Котел. После учи в Плоещ, Крайова, Букурещ и в прочутото гръцко училище Куручешме, в Цариград. 18-годишен се записва в Ришельовската гимназия в Одеса. Там, вече пораснал, е първата по-сериозна среща с една голяма държава, с разбираем език и развита култура и наука. Там преподавателите, както и съучениците му – руснаци и украинци, го убеждават, че само Русия, и то като победи във война Турция, може да помогне на българите да имат независима от Османската империя държава, Убеждение, което остава при Васил задълго. И естествено, добре насочван от учителите си, става убеден (за разлика от немалкото платени такива) русофил и тази (първа) любов остава за цял живот. Най-силно впечатление му е направил проф. Мурзакевич, преподавател му история. Неговите лекции са накарвали младежа да се замисли върху значението на миналото на един народ. И решава да се занимава не само с естествените науки, но и с хуманитарни. А като буден и родолюбив младеж преосмисля всичко научено през проблемите на българите, замисля се – „а ние какво знаем за Нашата история?“. И осъзнава колко важно за един народ е да познава миналото си. Затова са важни и историята и археологията и по общо – и философията. Затова, когато се установява в Търново, активно извършва археологически проучвания.

Впоследствие, когато се запознава и с европейската наука и култура, Васил разбира, че все пак те са били (и още са) водещи. Но задълго запазва уважението си към руската наука и култура, затова праща най-голямата си дъщеря – Злата Берон-Филчева, да учи в Русия. Ала там тя, млада и наивна

⁴ В този раздел съществено ползвам спомените на дъщеря му М. Берон. Вж. бел.3.

⁵ Под влияние бях на нагласите, внушавани и от идеолози и от представители на хуманитарната интелигенция, че търговията (както днес и бизнесът) е нещо антиинтелектуално и непrestiжно, едва ли не долнопробно.

идеалистка с християнски мироглед и нагласа да помагаме на другите, на слабите, се „заразява“ с левичарски и народнически идеи и като се връща – заявява на родителите си, че иска да ходи по селата за да пропагандира тези идеи и че не иска да се жени. Разумният и здраво стъпил на земята Васил осъзнава, че всъщност Русия не е най-подходящото място за обучението на децата му и праща останалите да учат в Западна Европа (Мария изпраща в Швейцария). Но продължава да е убеден, че окупираните български територии могат да станат независима държава основно с помощта на Русия, и то след война с Турция.

В Ришельовската гимназия се сприятелява с много от съучениците си, повечето руснаци или украинци, и дълго време след това си пише с тях писма, споделят, обсъждат различни теми. Там и се оформя окончателно и твърдото му желание за още по-добро образование и афинитетът му към знанието! И когато впоследствие отива с баща си до Цариград, за да уредят различни търговски сделки, и баща му го оставя да довърши работата, Васил Берон праща по познати получените пари, но съобщава, че задържа една част (спечеленото⁶), за да може да отиде в Румъния, при вуйчо си – д-р Петър Берон, който напълно е подкрепял желанието на Васил Берон да следва. Петър Берон поохладява нагласата на младия Васил Берон да следва в Русия. Разяснява му, че науката в Западна Европа е много по развита и затова, както той самия, там трябва да следва. Но му обяснява и че още не е готов за университет, наставлява го и му дава уроци, но също и учебници, най-вече по немски език, за да се дообразова сам. И чак след като вижда, че племенникът му си е попълнил знанията, отива заедно с него в Мюнхен да го запише да учи в Мюнхенския медицински факултет. Записва го за студент с името „Базилиус Берон“ – все пак името Берон, вече е известно там – навремето самият Петър Берон се е записал така. Помага на Васил Берон и финансово.

Естествено, тогава Васил Берон е изпитвал огромно уважение към вуйчо си и се е вслушал в съвета му. Но като буден младеж постепенно се е ориентирал в ситуацията и разбрал, че вуйчо му е действал на основа на старите си нагласи. А междуременно водещ европейски център в образованието е станал Вюрцбург, а там и ще може освен медицина да учи и философия, която също го е интересувала. И след два семестъра лекции в Мюнхен се прехвърля там. И във Вюрцбург се дипломира с дисертация „Über den Startkrampf und den indichen Hanf als Heilmittel gegen denselben“, получавайки титлата „Доктор по медицина, хирургия и акушерство,“. Следва, завършва университета и се дипломира с името „Базилиус Берон“ – това име е записано в дисертацията му, която в израз на благодарност е посветена на д-р Петър Берон: *На високо уважаемия ми вуйчо д-р Петър Берон, доктор на медицината и акушерството и член на много научни дружества, посвещава се със съкровена любов*

⁶ По спомени на дъщеря му Мария Берон Васил изобщо не е ощетил с това баща си, защото в Цариград е видял местните цени и е успял при пазарене да получи по-добра цена.

авторът. Васил Берон е бил много горд с първия си по-сериозен научен труд.

След дипломирането си, с препоръката на професорите му, специализира в най-известните болници във Виена, Берлин и Париж. Вероятно наистина е изпъквал на фона на немалкото „хайделбергски студенти“ там. Впоследствие е споменавал на дъщеря си, че не можел да разбере някои от състудентите си, които без голям ентузиазъм са учили – при тях е липсвало неговото усещане, че е открил огромна съкровищница от знание и просто е задължен да черпи с пълни шепи от него. Най-много е стажувал в АКН (*Allgemeines Krankenhaus der Stadt Wien* – Виенската градска болница). Виждайки старанието, всеотдайността и работоспособността му професор Рокитански от АКН го е поканили да остане при него като асистент.

И на Васил Берон се налага да вземе важно решение – трябва да избира между вероятно успешна научна и лекарска кариера в Европа и връщане при своите сънародници, където, уви, няма да има условия и среда да се развива като учен. Но родолюбието му надделява, и той, въпреки разумните аргументи на Рокитански, решава да се върне в българските земи. Избира друга съдба – **вместо европейски учен да стане български просветител и да разпространи знанията си сред българите, да спомогне за идването на европейската наука и култура у нас.**

Ретроспективно оценявайки решението му си мисля, че ако бе останал във Виена, вероятно авторитетът му в сред българите щеше да е подобен на този на Петър Берон – гордост от „Успелия там НАШ българин“ И не бих се изненадал ако оставайки във Виена, Васил Берон, със своята работоспособност и талант, би се развил в кариерата си, достигайки и до професор! И би бил първият българин – професор в Западна Европа!

Ала за това Васил Берон изобщо не е мислил – за патриота основното е да бъде от полза на единородците си и планира да се върне. Но вуйчо му го съветва първо да поработи като лекар другаде, желателно в някоя свободна страна с развито медицинско обслужване, където и практически опит ще натрупа, а и ще има и други, опитни лекари, с които да се консултира и споделя. И като стъпка в тази насока, по примера на вуйчо си, започва лекарска практика в Букурещ, близо до българските земи, където има и много български емигранти и няма да се чувства изолиран, както в Германия или Австрия. И там Васил Берон успява да се утвърди като добър лекар. Разказвал е на дъщеря си, че е имал собствен файтон, с който е можел бързо да се придвижи до болния.

Очертава се отлична лекарска кариера. И с ръка на сърцето, признайте, че малцина биха я пожертвали заради някакви абстрактни идеи за просвета на народа си и за самостоятелна българска държава. Но В. Берон е бил истински патриот. Следвайки убежденията си, че шанс за самостоятелна българска държава ще има само ако Турция загуби най-после война с Русия, през 1853 г., по времето на Кримската война, се включва най-активно в създаването на доброволчески български отряд. И става деловодител (секре-

тар) и лекар на „Централен комитет за събиране на доброволци българи в помощ на Русия“. Разбира се, без заплащане. И записват немалко българи – доброволци. Но в срещите с тях вижда колко слабообразовани са българите. От разговорите с тях разбира и че българите практически са лишени от квалифицирана медицинска помощ. И все повече осъзнава, че за да помогне на народа си, трябва да живее сред него. Че на българите са нужни лекари и болници, а също и учебници, написани на български. Доброволците (естествено повечето са били русофили) му казват, че по-грамотните, повечето учили в гръцки училища, избягват да се определят като българи – много по-престижно е да се представят за наследници на елинската култура. Повечето духовници също служат на гръцки. И осъзнава, че има огромна нужда да се повиши националното самочувствие на българите, за да се възприемат като част от българската национална идентичност. За което, следвайки Паисий, трябва да им се разкрие по-добре нашето историческо минало.

А междувременно и надеждите, свързани с войната, са разбити – не се вижда шанс Русия да я спечели. И Васил Берон взема важното решение – да напусне свободна Румъния и да се засели в някой от окупираните от Османската империя градове, населени с българи.

Най-лесният избор би бил Русчук – близостта с Румъния и Дунав го е направила сериозен културен и икономически център. Но там вече има кой да буди българите. А кой ще буди българите във вътрешността? Нали сред многото му каузи е и тази да се издигне националното съзнание на народа, а като споменахме, той е бил убеден, че това може да стане и с археологически изследвания. А къде, ако не в старата столица на България – Велико Търново! Там ще може, извършвайки археологически разкопки, да намери артефакти, с които да покаже славното минало на Велика България. От лекциите и на проф. Мурзакевич и на немските си преподаватели Васил Берон вече е осъзнал голямото значение на подобни изследвания за историята, особено на народ без държавност и самочувствие.

Но все пак в Русчук ще има интелектуална среда, каквато трудно ще се намери на друго място. Ще има и богати пациенти. И много лесно по Дунава ще може да пътува до някой европейски град. А и ако нещата се влошат, по-лесно ще избяга в Румъния.

В този кръстопътен момент от живота си научава, че виден търновец, познат на негов приятел, е зле здравословно и няма кой да му даде компетентен съвет. Без да се колебае, Васил Берон заминава през Свищов за Търново. Пътувайки сред българи, чувайки наоколо български език, осъзнава че е имал дълбоко потискана носталгия, по-силна дори и от здравия му разум. Пристига в живописното Търново, преглежда болния, дава наставления и се запътва към дома на хаджи Георги Кисимов, чийто син Пандели Кисимов му е бил приятел и съмишленик в Букурещ. И там чува как момиче пее прекрасна, макар и малко тъжна песен, българска, на български език. А такива отдавна не е чувал. После се появява и певицата – румено девойче и го почерпва. И този иначе рационален, здраво стъпил на земята човек, не може да съдържи чувст-

вата си и се влюбва от пръв поглед в Мария, четвъртото дете на Г. Кисимов. На следващата година, след като тя става на шестнадесет години, се жени за нея и заживява в Търново. Така става първият българин, дипломиран лекар, практикуващ в българските земи. Междувременно Русия губи войната и през май 1856 г. е сключен Парижкият договор, доброволческият отряд става излишен.

Впоследствие косвено се разбира, че Пандели е искал да запознае Васил Берон с по-голямата сестра на Мария Кисимова – Евгения Кисимова, която за времето си е била изключително образована и самостоятелна. И вероятно е имал основание. Впоследствие двамата редовно са обсъждали просветни и патриотични дейности и успешно са ги осъществявали. Изглежда, Евгения е имала чувства към Васил, но тя му е била само духовно близка, били са идейни съмишленици в борбата за просвещение. А и любовта му към Мария не е била угаснала. Все пак тя му е родила 14 деца, от които 8, въпреки усилията му, умират като малки от различни болести. (Тогава детската смъртност в Османската империя е била много висока. Но засега не съм открил количествени данни.) Останалите шест – двама синове и четири дъщери, имат много дълъг живот. С подкрепата на Васил Берон Евгения Кисимова организира женско дружество, става и негова председателка, бори се за образование и права на жените.

Трудно е да се осъзнае колко много дългогодишни нагласи е трябвало да пребори първият дипломиран лекар, върнал се в българските земи. Нормално би било да наложи европейската практика да се взима лекарска такса – за преглед, консултация, диагноза, определяне на лечението. И въпреки че таксата, която взима, била много по-ниска от тази, която е получавал в Румъния (още повече от таксата, взимана в Европа), не я налага лесно. Уви, на болните им се вижда скъпо, свикнали са „само илачите да се заплащат“. Дотогава хората при нужда са се обръщали към самобитни лечители, билкари, дори баячки. Те са били и консултанти – препоръчват и продават лекарството, като съветът е безплатен. Всички те, усещайки опасността от новопоявил се опасен конкурент, се обединяват срещу него. И Берон лавира, принуждава се да стане и аптекар и прави първата истинска аптека във Велико Търново, за която изписва най-модерни лекарства от Европа. И бързо се доказва – и диагностите му са професионални, и лекарствата по-добри.

Тогава практика е било лекарите да са и стоматолози, така че фактически той е и първият дипломиран стоматолог в нашите земи (вж. Бакалова 1974).

Въпреки голямата си заетост като лекар, Васил иска да направи повече и за просветата на българите. Кореспондира си с П. Берон, консултира се кое е най-нужно за това. И осъзнал, че водещи културни и научни центрове са немско- и френскоговорящи, решава да напише учебници и помагала и по немски, и по френски език.

По това време е полузадължително всички поданици на Османската империя, и турци и Българи (и други гяури), да ходят с фесове. Васил Берон съзнателно се прави че не знае това, и вместо с фес, навсякъде ходи с мека шап-

ка. На някои това днес може да изглежда маловажно, по това време е революционно и дръзко предизвикателство. Меката шапка е символ на европейските ценности, на европейския културен модел, на Просвещението, а фесът – на азиатско-ориенталската нагласа. И е призив и демонстрация – „аз се осмелих, опитайте и вие!“

Друга явна демонстрация за пропаганда на европейския културен модел е къщата, която си построява. Тогава вече е имало българи – добри строители, но са строели предимно в източен стил. А Васил Берон специално вика архитект от Виена, която се считала за виден архитектурен център. И той му проектира къща в европейски стил. И нарочно избира място в Бунарджика на високия бряг на Янтра, срещу Трапезица и Царевец, където къщата да се вижда от всякъде. Построява я на стръмно място, на което се е смятало, че може да се построи само малка едноетажна къщичка, каквито са били и останалите наблизно! Но опитният архитект прави проект за къща на три етажа, като за да не дразни властите, така я проектира, че отдолу, заради амфитеатралното разположение на мястото, това да не бие на очи.

Заради шапката и българи, и турци са го наричали „френския доктор“. На обикновените турци властите намекват, че е не е „гяурин“, а „френец“, и не го преследват. А заради квалификацията си става ценен и от турците – тях също успешно е лекувал. Още повече, че веднъж вдигнал на крака любимата жена на бея в Търново. Според спомените на дъщеря му жената е била доста зле, турският хекимин не е успял да я излекува, грозяла я е смърт. И беят се принудил да вика „френския доктор“. Нравите на турците тогава не са позволявали жена да бъде прегледана от лекар. И турския хекимин, и д-р Васил Берон са можели само да стиснат през отворената врата ръката на забулената жена. Но по ръката Васил Берон ѝ премерил температурата и пулса, била е и потна, чул е дишането и кашлицата ѝ. Съобразил е от какво са били болни други пациенти с подобни симптоми, дал ѝ е от специално донесените от Европа лекарства. И я е излекувал! С което си завоювал голям авторитет в Търново.

Беят останал много доволен и му казал, че ще му даде каквото поиска (предполагайки пари, жени.. материални облаги). Но Васил, който отдавна е имал намерение да изследва миналото на града, иска съвсем друго. В Търново е имало една стара „закована църква“ – „Свети Димитър“, която турците, дали от мързел или практично, са смятали някога да я ползват за нещо друго, но не я били разрушили. Само са я затворили, като заковали с две кръстосани греди вратата ѝ, и забранили да се влиза вътре. Официалната причина била, че в нея има фрески, рисунки основно на хора или на светци, приличащи на човещи, а ислямската религия намира подобни изображения за идолопоклонничество и забранява изобразяването на хора (и животни). Но допускам, че е имало и неофициална – това са елементи от българската история, които биха събудили националното съзнание на българите-християни. Възможно е инициативата да е дошла и от гърците, които, както ще отбележа и по нататък, не са искали по-образованите българи в Ос-

манската империя да имат гордо националното съзнание, за да предпочетат да се възприемат за наследници на елинската култура.

Та именно в „закованата църква“ Васил Берон е поискал разрешение да влезе, да види какво има вътре. Беят е бил в трудно положение – не е искал да откаже на спасилия любимата му жена, но забраната си е забрана. „Какво ще стане ако всеки почне да нарушава забраните“. Но Васил Берон бил подготвен за това и обяснил, че ще влиза само нощем и никой няма да разбере (включително и началниците на бея). Тук е първият му успешен опит да използва уменията си по логика. И на основа на спомените на баба ми конструирам следния предполагаем разговор.

БЕЯТ: Не може да се влиза, забранено е.

ВАСИЛ: Но църквата е запечатана само защото в нея има рисунки на хора!

БЕЯТ: Е да.

ВАСИЛ: А ислямът забранява рисунки на хора.

БЕЯТ: Да.

ВАСИЛ: И затова е забранено на „правоверните“ да влизат в църквата.

БЕЯТ: Да.

ВАСИЛ: Но аз не съм правоверен, а християнин (гяурин).

БЕЯТ: Да.

ВАСИЛ: Значи за мен не е забранено да вляза и да ги гледам.

Останал без аргументи, беят се съгласил – едва ли се е сетил за „националното съзнание на българите“. А дори и да се е сетил, не е било удобно да го каже. И Васил Берон една нощ, със фенер, влязъл в църквата, огледал фреските, записал си надписите... бил е много развълнуван – среща се с автентичната българска история! Но доколкото дъщеря му е чувала от него, – било е само един път и веднага след това пак през нощта отново заковават с двете дъски входа на църквата.

По благосклонен е бил беят към другото желание на Васил Берон – да му се разреши да прави археологически разкопки, основно на Трапезица и Царевец. Официална забрана за това е нямало, на кого в Османската империя ще му хрумне, че някой ще иска да прави археологически разкопки, особено пък на „гяурин“. И от 1856 г. Васил Берон започва редовно да прави разкопки, изследва и събира множество материали – стари монети, антики, ръкописни книги, икони и др. Изписва си книги по археология и от Виена – специални археологически инструменти. Така поставя началото на археологическите изследвания в Търново. (Много по късно основава там и археологическото дружество). И постепенно се оформя сериозна сбирка от старини, един малък личен музей. Впоследствие, когато и баба ми вече се е появила на бял свят, е била свидетел как почти всяка сутрин след задължителната гимнастика и след закуската често се е отдавал на любимото си хоби – почистване със специално закупените за това четки на новите експонати, подреждането им, редактиране на надписите, класифициране.

Д-р В. Берон редовно е споделял с просветените българи – в Търново и извън него резултатите от изследванията си. Това патриотично и напълно без-

възмездно дело има важна роля при утвърждаването на българската национална идентичност и за пробуждането на националното съзнание на българите.

Друг рядко споменаван момент в тази насока е това, че Васил Берон е отстоявал възгледа, че „българският език е майката на всички славянски езици“ и в частност на църковнославянския език (вж. Берон 1980: 62; *Документи за българската история* 1951: 128).

Основна хипотеза на д-р В. Берон била, че палатите на българските царе са били на Трапезица, не на Царевец (Хисарят), който е бил само крепост. Повечето образовани търновци са били съгласни, а и някои легенди са подкрепяли хипотезата. Но впоследствие Иречек е наложил обратната хипотеза, Балан се е присъединил и тя е станала основна. Не съм запознат с аргументацията, но допускам, че и уважението на комплексираните българи към чужденеца, заемал важен пост, и подценяването на „нашия“ може да е изиграло роля за това!

Между многото европейски практики, които е пропагандирал, е и начинът на живот и грижа за здравето (все пак е бил лекар). Нещо непознато дотогава в Османската империя. Д-р. Васил Берон е спазвал правилата за разнообразно, балансирано и редовно хранене и ги е препоръчвал на всички.

Освен здравословното хранене, друг непознат сред българите елемент на здравословния му живот е било значение на физическата активност. Васил Берон до преклонна възраст всяка сутрин, преди закуската, е правил гимнастика. В къщата си в Търново е оборудвал цяла стая с гимнастически уреди, включително и напълно непозната за българите (и за турците) шведска стена, която е препоръчвал на познатите си като много полезна за организма. И благодарение на строгия режим, който е спазвал, въпреки изключително напрегнатия си живот, е доживял до 85-годишна възраст, нещо рядко за онова време. И през 1884 г., когато Васил Берон е на шестдесет години (възраст, по-висока от средната за времето продължителност на живота), е още жизнен – тогава се ражда последното му дете, Мария.

Както споменах – по това време от страна на гърците се е водела доста успешна политика за приобщаване на българите в Османската империя към гръцката култура, език и духовност. Имала е и основа – повечето образовани българи са учили в гръцки училища. Сред българите културата основно е идвала чрез гръцкия език. В културно отношение Гърция е била много по-напред от Турция! Вселенската патриаршия, в която доминирал гръцкият клир, е имала монопол над религиозните дейности.

Дълго време това се оценявало едностранно – само като опит за „духовна асимилация“ Но сега си мисля, че донякъде то е имало и положителна страна – помагало да се запази християнската религия и българите да не бъдат асимилирани духовно от окупаторите – турци. Още повече, че за разлика от католиците, където дори територията на един народ да е окупирана от народ с друга вяра, папата в Рим все още е духовен водач на католическата църква и властта трябва да се съобразява с това, при източното православие е налице „цезаро-паписткият принцип“. при който владетелят стои над духовния во-

дач. И ако държавата на православен народ престане да съществува като система, и системата на духовната сфера – институциите под контрола на православната църква, включително и образователните, ще загинат.

Но от друга страна, така се е губила българската национална идентичност. Немалко българи, основно по-образованите, са се писали гърци (фанариоти) – така не само са си запазвали религията, а и си вдигали самочувствието – вместо част от народ с неизвестна история, стават наследници на елините, с тяхната велика история и легенди.

И към средата на XIX в. все пак се оформя един друг, патриотичен, български по-образован елит, който активно се опитва да промени горната нагласа и се бори за утвърждаването на българска национална идентичност. Като важен момент е и борбата за българска църковна независимост, за собствена национална църква. Немалко от тях са учили в гръцки училища, но въпреки че са запознати с гръцката култура и я уважават, са против гръкоманството. Тезата им е била „ДА, ние уважаваме гръцката (елинската) култура, уважаваме и западноевропейската⁷, но ние сме българи, славяни“. Тази насока е силно подкрепяна и насочвана от Русия, която се стреми да заеме мястото на гърците в духовния живот на българите, а и мястото на Турция в политически аспект.

Като убеден русофил д-р В. Берон лесно бива убеден да заеме горната позиция и активно да се включи в борбата за утвърждаването ѝ. По това време в Търново в духовната сфера властва гръцкият владика Неофит Византион, който доста последователно е провеждал споменатата политика за приобщаване на българите към гръцкия език. Пречил е в училищата в Търново да се преподава на български език, а в черквите службата е била основно на гръцки.⁸ И д-р В. Берон се включва в борбата срещу Неофит и става една от цен-

⁷ Според мен ценностна система на просветена Европа взема немалко и е развитие на елинизма (демократия, диалектика, наука, просвещение...).

⁸ Тук излагам оценката за Неофит от разказите на М. Берон. По всичко личи, че такава е била и оценката на младия (тогава) В. Берон, наскоро дошъл в Търново. Но рецензента ме насочи към Тютюнджиев 2007, в която на стр. 356–360, на основа на документите в кодекса на митрополията се дава по-различна оценка. Според Тютюнджиев Неофит е участвал в уреждане на семейно-брачни отношения и е полагал грижи за устройството на черковния живот. И не се е противопоставял на развитието на учебното дело, дори продал на Търновското училище част от имота на църквата „Св. Константин и Елена“. По негово време в кодекса на митрополията са направени първите записи на български език и в града функционира активно първото българско взаимно училище. Неофит е сред спомоществателите на български издания. Той „бил изучил славянското четение и на него извършвал черковни обряди“. През 1846 г. в храма „Св. Константин“ е въведен славянски език. Тютюнджиев смята, че Неофит е предизвикал недоволството на българското население предимно с безмерните данъци, които е налагал, в резултат на което бил отзован от града през 1846 г. А по време на повторното заемане на митрополитския престол в Търново Неофит е назначил и няколко българи на високи постове в епархията. Но „въпреки тези показни за българското население назначения борбата за независима Българска църква набира инерция и нищо не е било в състояние да спре духовното разкрепостяване на българите“ и той е бил принуден в края на март 1857 г. да напусне Търново.

тралните фигури в битката на българите да изгонят Неофит от Търново. Написва и публикува в „Цариградски вестник“ статия срещу Неофит, обвинявайки го, че съзнателно цели да забави развитието на българите и да смаже националното им самосъзнание и самочувствие. И така каузата на българите става известна и в Цариград е изпратена делегация от Търново с искане Неофит да бъде отзован. А Васил Берон се утвърждава и като духовен лидер. Когато през есента на 1856 г. австрийският консул в Русчук граф Рьослер, донякъде предизвикан от статията, идва във Велико Търново, именно Васил Берон го посреща и приветства на немски език и го поканва в каляската си. С културата си и аргументацията си Васил успява да спечели граф Рьослер за българската кауза. Обяснява, че българите имат правото на просвета и искат знанията да им се поднасят на техния език. А фанариотите, като им отнемат това право, забавят духовното ни развитие. Благодарение на д-р В. Берон граф Рьослер подкрепя исканията на българите и в този дух пише писмо до Високата порта. А в донесение до Виена, до австрийското външно министерство пише: „Българската (партия в Търново) се представя от Стат Селвели — депутат, на чиято страна сега е застанал един млад българин, родом от Казан, д-р Васил Берон, който е стажувал във Виена и който съчетава най-горещите си стремежи за процъфтяването на отечеството си с едно в никакъв случай не повърхностно образование и който същевременно е племенник на известния, живеещ в Париж българин, д-р Петър Берон“. (Не се учудвам – по спомени и разкази на баба ми баща ѝ е споменавал че Граф Рьослер му е гостувал и е бил приятно изненадан да влезе в една напълно европейска – и отвън и отвътре къща. Впечатлен е бил и от шведската стена.)

В резултат от разговорите с д-р Васил Берон граф Рьослер предприема политически действия, с които предизвиква ред политически депешки и преговори, които накрая довеждат до това във Велико Търново да бъде изпратена делегация на Високата порта, за да се запознаят на място с желанията и недоволствата на българите от Неофит. В делегацията влиза бъдещият Мидхат паша – тогава все още само Мидхат ефенди, и потурченият поляк Корсак, станал Мухлис ефенди. Българската позиция отстоява Васил Хаджистоянов-Берон.

Тук ще отбележа, че още в Ришельовската гимназия Васил Берон разбира важноста на логиката не само в теоретичен, но и в практичен аспект и тя става една от любимите му дисциплини. И той провежда блестящо преговорите с пратениците, почти като примери от учебник по логика. Пак на основа на спомените на баба ми конструирам предполагаем разговор⁹.

⁹ Този случай, както и историята с лечението на жената на бея и отварянето на „закована църква“, са били едни от най-ярките за Васил Берон и многократно подробно ги е разказвал на дъщеря си (а и тя на дъщеря си и на внука си). Вероятно и при двата много се е вълнувал, а и е бил млад, и това са първите му успехи в различна от лекарската практика дейност. Затова си позволих, ползвайки и логическата си култура, да конструирам достоверни диалози.

- *Вие сте мюсюлмани, нали?*
- *Да, разбира се.*
- *И редовно слушате проповедите вашите духовници/ходжи?*
- *Да, разбира се.*
- *Те ви помагат да живеете праведно според каноните на вашата религия и вие ги слушате?*
- *Да, разбира се.*
- *А на какъв език вашите духовници ви говорят?*
- *Естествено, на турски.*
- *И затова правоверните всичко разбират и спазват поученията на ходжите?*
- *Да, разбира се.*
- *А какво би станало, ако проповядваха на гръцки език?*
- *Е, повечето турци не го знаят, би било глупаво и безполезно.*
- *Ами точно това прави Неофит за българите – иска проповядване само на гръцки език. А ние искаме свещениците ни да говорят на нашия език, за да може той да се разбира от всички.*

И използвайки на дело своята логическа култура, по подобен начин – с добре подготвена поредица от въпроси и предполагаеми отговори, той убеждава пратениците на портата да се съгласят в основателността българските искания. В резултат те подготвят донесение до турското правителство, в което се обяснява, че българската кауза има сериозни основания. Така каузата на българите печели и през следващата година Неофит е отзован в Цариград.

Някой днес би казал, че нещата са елементарни, но тогава, при големия процент неграмотност в Османската империя и на турци, и на българи, е било впечатляващо. Допускам, че този успешен опит допълнително го е мотивирал сред приоритетите си да включи и подобряване на логическата култура, поне на образованите българи, и е решил, че сред първите книги, които трябва да напише за българите, на български език, е учебник по логика. И той подготвя и през 1861 г. издава във Виена „Логика“, учебник, на който, като логик, ще се спра малко по обстойно.

За учебника по логика на д-р Васил Берон

На Васил Берон трябва да се гледа като на просветител и учен-енциклопедист, в чиито трудове „Логика“ заема важно, макар и не централно място. Но тя дава основания да се анализират някои негови тогавашни възгледи. И то по въпроси, по които се дискутира и днес. За съжаление, с лека ръка някои наши автори започват да повтарят, че „Логика“ на Васил Берон има компилативен характер. Разбира се, тя е замислена предимно като учебник и като такъв включва традиционен материал. И какво би могло да се очаква от книга, предназначена за народ с висока неграмотност, стигаща дотам, че след време при първите избори са се използвали бобени зърна. Но все пак той ползва за модел учебника на Карпов, излязъл само преди

5 години. Книгата на Берон включва утвърден за времето учебен материал по логика и е на равнището на добрите учебници тогава. Кое не може да се каже за много днешни български учебници по логика.

Най-малко заслуга на В. Берон е, че въвежда терминология по логика на български език. А това е доста важна задача, с която невинаги са се справяли авторите на първите български учебници и по логика и по други науки. Често, когато в сравнително нова област още не се е утвърдила българска терминология, се използва готовата дума от оригиналния език, без да се помисли дали няма по-точна българска, която да съответства на новото понятие. И едва с развитието на областта и осмислянето на новото понятие се намират по-подходящи български словосъчетания. Печален пример в българската логика да се използва буквално думата от оригиналния език е опитът да се наложи на български „пропозиционална логика“ за английското „Propositional logic“. А после в текста си и автори, които все още употребяват „пропозиционална логика“, не говорят за „пропозиции“, а за „съждения“ или „твърдения“ – думи, които са част от българския език. А понеже „твърдителна“ или „твърденийна“ са явно неудачни, най-подходящо и благозвучно според мен е „съждителна логика“. Кое и показва че става дума за „съждение“, което се учи и в традиционната логика. В съвременната логика това понятие се обогатява, но по един естествен начин, неконфронтираш с постановката, с която традиционната логика го използва.

Да отбележим, че нерядко основоположниците на една област не осъзнават напълно значението на въведените от тях понятия и често използват не съвсем удачни термини. И е глупаво такива да се използват при превод. Още повече, че при въвеждането на терминология на друг език е имало време да се осмислят нещата и да се подбере по удачен превод. Фреге, излагайки системата си, въвежда понятието *Begriffsschrift*. Но вече никой не го използва в текстове на български език – наложил се е по-удачен термин: „формална система“. Крипке въвежда понятието „frame“. Някои, без да го осмислят, въведоха в българския език думата „фреймове“. Други го превеждаха буквално като „рамка“, което бе по добро, особено ако се подобри – „модална рамка“. Но като се осмисли, се разбра, че става дума за абстрактна структура и се наложи и по-българското, и по-точното: „модална структура“. В текстове по съвременна логика на английски често се използва думата „proof“, но в два различни смисъла – като поредица формули в една формална система и като редица от твърдения, с която се аргументират някои твърдения за системата. Или, казано с модерни думи, едното е от обективния език, а другото от метаезика. В осъзнаването на тази двусмислица българските автори наложиха две думи – „доказателство“ и (формален) „извод“.

В последния пример „преводачът“ на български е бил облекчен от това, че по подобен начин е решен въпросът и в руския език. Вероятно подобна е и причината В. Берон да избере за основа руски учебник = по-лесно е да въведеш терминология, когато я има на близък език. И в този, и в други случаи фактически Васил Берон осъществява интеграцията на българите в

европейската наука и култура през руския език. Защото немалка част от европейската наука и култура вече е навлязла в Русия. И според Васил Берон в научно и културно отношение Русия е била част от Европа. А близкият език би спомогнал европейската наука и култура да дойдат по лесно и сред българите. Това е било често явление и е изиграло позитивна роля. Друг въпрос е, че политически Русия е била (както и сега) по близо до азиатския деспотизъм. А и оттам са идвали и вредни, според Васил, „бунтарски идеи“.

Но все пак, без директно да е изложил своите възгледи, между редовете ясно проличават разбиранията му по много въпроси с философска значимост¹⁰. Личи си, че авторът е бил достатъчно ерудиран. Той не е взел първите срещнати от него концепции (нещо случващо се на наши автори-първопроходци, дори при Михалчев), а имайки възможност да сравнява различни концепции (основно на немската философия), е изложил тези, които са били най-близки до неговите разбираня и възгледи.

Това, което отличава „Логика“ на Васил Берон от повечето учебници след него, са уводните бележки за духа, ума, разсъдъка, душата. От тях се вижда необходимостта от философски анализи, предхождащи излагането на логическите моменти. А повечето учебници по това време и българските учебници по логика след неговия са разглеждали логичното изолирано, като са включвали само логически материали. Уводните разсъждения на Васил Берон показват, че той е виждал логическите теми свързани с въпроси на познанието и разбирането, че щом е свързана с проблема за истината, логиката не може да се отдели от философията. Васил Берон разглежда важни въпроси, които и днес занимават логиците, като психологизма, връзката гносеология–логика–онтология с термините на своето време, осветлявайки ги през призмата на религиозното си възпитание и мироглед. Но ако заменим думата „душа“ със „знание и разум“, а „бог“ с „природа“, закони на природата, онтологическа даденост, ще се види, че те не са старомодни. И можем да смятаме, че Васил Берон разглежда логичното в единството на онтологично и гносеологично, защото засяга и двата. Все пак изглежда, че е смятал онтологичния за водещ принцип. Но има и известни моменти на психологизъм, защото пише, че логиката се основава на това, че можем да образуваме мисли и понятия.

В съвременната философия на математиката има и постановки, че математиката е подчинена на логиката, и такива, че логиката е част от математиката. С днешни понятия позицията на Васил Берон би звучала така: общото между математиката и логиката е, че изследват релации между обектите, които изследват. А разликата е в характера на отношенията, които изследват. Математиката (естествено, тогавашната) е резултат на възможността обектите да се разглеждат в пространство и време и разглежда количествени релации. А логиката разглежда някои свойства и принадлежности на нещата, подчертавайки качествените белези.

¹⁰ Виж и статията на проф. А. Стефанов в този блок.

Васил Берон разглежда мисленето в математиката като „по своето съдържание формално,.. „Под тези условия математическото мислене, което е по самото свое съдържание формално, обикновено се нарича чисто и се разбира по особен, на него свойствен начин. Според това негово свойство математическото мислене никога не може само и отделно да състави едно цяло, един образ; но тук разумът вижда само едно известно съчетание или едно построение, но което още не е образувано“ (Берон 1980: 71).

Обсъждайки мястото на логиката между останалите науки, Васил Берон ги дели „(...) на два класа: едни излагат нам познания за нещо, което ние от по-напред не сме знаели, а в други – познанията се предполагат вече като известни и готови, показват ни се при това и формите, според които те могат да се съединят. Първите се назовават обикновено веществени (реални, от лат. *res* – вещь), а вторите – образователни (формални, от лат. *forma* – образ)“. Към веществените науки Васил Берон причислява историята, географията и др., а към формалните – граматика, живопис, математика, архитектура и др.

Интересно е съвременното звучене на някои негови възгледи за аксиоматичния метод. „Аксиомите често са се приемали за начала на познанията от всякакъв род и те са се полагали дори за основание на цели философски системи и такива грешки са били от най-големите, които са се проявявали в областта на науките“ (пак там: 173). „Ние трябва да гледаме на аксиомите като на аналитически съждения и като на прости и отвлечени положения, що служат като следствие от разлагането на готовата мисъл в ума ни. Тъй например аксиомата „Цялото е равно на сумата от своите“ части – друго нищо не е освен един анализ на подлога – „цялото“, и ние можем и без туй съждение същото да разберем в едното и самия подлог. Аксиомата е едно коренно положение, единствено само в обема на математиката, и ако философският синтез и дава понякога място в една система, то го дава не като на начало, но като на едно общо съждение, което става една удобна форма на вещественото негово основание“ (пак там: 174). Това е възглед, който много напомня на съвременното разбиране за аксиоматичния метод. И се различава от все още господствалата по времето му постановка, че аксиомите са безспорни истини. Берон вижда и разликата в ползата от аксиоматичния метод за математиката и извън нея. При възгледите му за отношението логика–език–мислене има и моменти на лингвистичност – „друго нищо не е освен един анализ на подлога – „цялото“, и ние може и без туй съждение същото да разберем в едното и самия подлог“.

Социални и политически възгледи на Васил х. Берон

След изгонването на Неофит д-р Васил Берон успешно продължава борбата за духовна свобода – постепенно българският език се налага в училищата. Търсят се и се намират средства за подготовка на добри учители. Става духовен лидер на просветното движение в Търново и затова е избран и за управител на училищата и за председател (без заплащане) на черковно-училищната община (училищното настоятелство). А като такъв обмисля и

усъвършенства програмите. Написва и издава през 1859 г. в Букурещ „Първа българо-френска граматика,,. Мечтата му е да се открие в Търново българска гимназия. Но тя става реалност едва през 1880 г.

Васил Берон е бил разумен консерватор, сам работохолик, той е смятал, че който съвестно и добре работи, няма как да е беден. Когато дъщеря му Злата Берон, изпаднала под влияние на народничеството, е искала „да се посвети на народа“, той аргументирано я разубеждава с обяснението, че наистина народът трябва да се ограмоти и затова трябва да има учители по селата. Но там необразованият и патриархален народ не уважава жените-учители и една жена няма да постигне нищо, напротив ще я гледат накриво и покрай нея и идеите ѝ. По-добре ще е грамотните жени да се омъжат, да отгледат много грамотни деца, които да поведат останалите. (той и сам това е правил, затова е искал да има много деца). За да има кой да съдейства да се построят училища, фабрики... И с авторитет, и аргументи я е разубедил.

Често е спорил с попадналите под левите идеи, особено с учители и ученици в Болград (там е бил и Д. Благовев). Обяснявал е, че сега имаме нужда от хора, които да правят фабрики, да докарват машини, да дават работа на хората, че „фабрикантите“ са носители на прогреса, а не са „реакционни“. Казвал им е: „като гледате все към небето, ще паднете в ямата, слезте на земята!“ Отстоявал е позицията, че богатите са си заслужили с труда богатството, а бедните, ако са работели по-добре – нямало да са бедни. Особено е спорил с анархистите, които много са го ядосвали – българите се борят да си имат самостоятелна и независима държава, а те са против държавата! „Глупаци“.

Иначе винаги се е стремил по християнски да помага на изпадналите в беда. Но не е симпатизирал на сиромасомилството. В къщата му често са идвали просещи хора, но пари, като милостиня, рядко е давал. Всъщност пари е давал, и то винаги но... **срещу труд**. Обикновено когато просякиня е молила за малко пари, той е казвал на жена си: „намери ѝ някаква дребна работа, за да и дам нещо“. И най-често са давали дреха, нерядко ненужна, за да се закърпи. На просещи мъже е давал да нацепят дърва, нещо, което иначе той самият често е вършил. И чак след като работата е била свършена им давал пари. Идеята му е била, че пари трябва да се изкарват само с **труд**. Така е давал пример и на децата си, и на околните, и на просещите. Спомеждал е нередко поговорката: „който не работи не трябва да яде“.

Д-р В. Берон е стоял на позицията, че само с оръжие българите нищо няма да постигат, а за да имаме самостоятелна държава, първо народът трябва да се образова. И дотогава българите да не се конфронтират рязко с турската власт. Още повече, че по това време българите са получили значителни права – имали са собственост, земя, къща, можели са свободно да пътуват, да търгуват, да се женят и отглеждат децата си, да ги образоват...

Тук личи разликата между Васил Берон и платените „русофили“. Той през цели си живот е твърдял, че българите трябва да бъдат с Русия. Но по много въпроси, като реалист, е имал собствена позиция и не е повтарял

руските „опорни точки“ за „тежкото положение на българите в Османската империя“. От всичко, което е виждал, е разбрал, че това просто не е вярно. И въпреки дългогодишната едностранна – и политически, и геостратегически оценка на тези времена вече се появяват и по-обективни изследвания, които показват че д-р Васил Берон е бил напълно прав в позицията си. Те доказват, че през времето, когато е живял Васил Берон, земите, населени с българи, са сред най-развитите части на Османската империя. И че част (наистина доста малка) от българите решават да се борят срещу властта на султана съвсем не поради лошите условия на живот. Напротив, повечето въстаници са от семейства, които не са изпитвали недоимък и глад. А именно при новопоявилата се „средна класа“ – ограмотена и добре икономически – освен елементарни икономически нужди се събужда и национално самосъзнание и стремеж към свобода и независимост (вж. Щерионов 2019). А още тогава В. Берон е казвал, че само при грамотни и не бедни хора ще се появят и наложат абстрактни идеи за „национално самосъзнание“.

Казано с леви термини, В. Берон е смятал че няма „революционна ситуация“, за да се започне въоръжена борба. А и че такава изисква сериозна подготовка. И когато през 1856 г. в Търново избухва въстанието на Никола Филиповски и д-р Васил Берон е запознат за това от Пандели Кисимов, му се сърди, защото е убеден, че едно лошо подготвено въстанието ще доведе до лош резултат. И пише че „още не е напълно узряло“. И наистина, въстанието е неуспешно и Неофит го използва да удари противниците си, включително и Пандели Кисимов, издава ги на турците, настоява да се арестуват...

Първата задача за В. Берон е била да се освободим от гръцката доминация в духовната и образователната сфера. Да изградим училища, да обучим добри учители. Да открием и гимназии. Да има повече книги, като се подберат за издаване най-необходимите за българския народ (и сам пише до колкото има време). Да имаме български издателства, печатници. Да се основне книжовно (научно) дружество. И не на последно място – да забогатеем. Надявал се е българите да станат икономически най-силната прослойка, както в други страни евреите, арменците. И тогава българите по-лесно ще могат да се борят да си имат своя държава, да станат независими... „Всяко нещо с времето си“ – често е казвал той. Сега не му е времето, а после „видим ще“.

„*Pan metron ariston*“ („Умереност във всичко“) е бил често използван от В. Берон израз, като сам го е превеждал: „Всяко нещо с мярка“.

Но все пак веднъж нарушава горните принципи и взема участие в подготовката на въстанието от 1862 г. И е разказвал на дъщеря си, че, застрашен от арест, се е наложило да избяга от Търново и известно време се е крил в една мелница в околностите на града. Това е и документирано (*Документи за българската история* 1951: 174), където е цитиран доклад от 9 юли 1862 г. на Фердинанд Хас – консул на Австрия в Русе до министъра на Външните работи във Виена, в който, описвайки арестите, пише и : „(..) също тъй

се говори за бягството на живеещия тук медицински лекар Васил Берон от Казанлък (сгрешено е, Васил е от Котел, или наричан тогава и Казан – б.а., М.Т.), който някога е следвал във Виенското висше училище и който стои под подозрението за важно участие във въстанието (...)

Впрочем когато се разбира че д-р Петър Берон ще отиде на Парижката конференция, Васил Берон му праща важни сведения за положението на българите и д-р Петър Берон съществено ги използва в Париж, където прави сериозно изказване в защита на българския народ.

Васил се е срещал с Левски, разговаряли са и са спорели, разправял на дъщеря си, че бил впечатлен от неговия, буден, природно надарен ум, подпомагал го е финансово. Разказвал ѝ е и за случка, аналогична с тази от „Под игото“ – пеели революционни песни, а Васил залъгвал турчина, че темата е друга. И нищо чудно това да е истина и точно Васил да е прообразът, а Вазов, чул за случая, да го е описал. Но може и на други места да се е случвало.

Но все още Васил е бил убеден, че без външна намеса, и то военна (естествено от Русия), няма да има самостоятелна българска държава.

Васил х. Берон в Болград

През 1864 г. е поканен от Кириак Цанков и от училищното настоятелство да стане директор на Централното училище в Болград. Колебае се, но получава писмо и от Марин Дринов, в което се обяснява, че гимназията е западнала и без много просветен човек няма да се стабилизира. А кой друг освен Васил би могъл със здрава ръка „да изправи на крака това голямо средище на българската просвета“. Това писмо заедно с препоръката на „вуйка му“ го убеждава да приеме. Така и е по-далече от турските управници, пред които все още е бил подозрителен. И не само стабилизира гимназията, но и назначавайки високообразовани преподаватели и разкривайки нови дисциплини, я прави полууниверситет.

В Болград много пише и издава: „Българо-френски буквар“ (1865), „Първа българо-немска граматика“ (1868), първата част от замислената трилогия „Естествена история“, „Човекът в сравнение с другите животни“ (1870)¹¹. Издава вестник „Пътник“. Работи и като градски лекар. В къщата му често гостуват български емигранти, сред тях и бъдещи революционери, веднъж подслонява и Христо Ботев. Но като човек с твърда позиция, която отстоява безкомпромисно, си създава врагове, те правят интриги и накрая през 1868 г. го махат от директорството! Но остава там още няколко години, пишейки споменатите книги.

След смъртта на д-р Петър Берон Васил полага големи усилия, за да може наследството на Петър Берон да отиде за научни и просветни цели. Пише и подробна биография на Петър Берон. Сам се отказва от дял в наследството и полага до голяма степен успешно усилия, за да убеди и другите наследници да се откажат.

¹¹ Виж статията на проф. Гагов в този раздел.

Отново в българските земи

През 1872 г. се връща в Търново и отново става ръководител на училищното и църковното настоятелство, Работи и като градски лекар.

Подготвя следващите части на „Естествена история“ – „Зоология“ и „Ботаника“.

През 1880 г. мечтата му за гимназия и болница във Велико Търново се осъществява и той става директор на откритата Мъжката гимназия „Св. Кирил“ и три години работи без заплащане.

На 18 март 1879 г. в Търново по негова инициатива се основава първото у нас археологическо дружество с председател митрополит Климент и секретар д-р Васил Берон. Но дружеството е утвърдено от Министерството през 1884 г. и тогава получават право на разкопки.

От 1870 г. е дописен, а от 1884 г. – и редовен член на Българското книжовно дружество, Бъдещата БАН.

Избран за депутат от Либералната партия.

Става председател на Търновския окръжен съвет. А след падането на Стамболов за известно време поема кметските задължения. Но интриги го отвърщават от политиката (предлагано му е министерско място, но отказва).

През 1880 г. в Русе излиза втората част на „Естествена история“ – „Зоология“. А през 1886 г. – „Археологически и исторически изследвания“, първото монографично изследване (461 страници) на артефактите от старо Търново (с посвещение на неговия духовен учител д-р Петър Берон – „в знак на искрена душевна благодарност“). А мотото е „Изследвай преминалото, усъвършенствовай настоящето, приготвяй за бъдещето“.

Започва да пише спомените си и към 1901 г. е готов първи вариант, работи и над книга за историята на България, и по специално след 1878 г.

Но най-важна за него е работата му над третата част на „Естествена история“ – „Ботаника“. За разлика от първите две части, които по съдържание са предимно учебник, тази част се подготвя като оригинален труд, включващ и изследване на билките по българските земи, за което е направил огромен хербарий и е обобщил информацията, която е събрал от народната медицина.

Но през нощта на 18 май 1901 г. от съседна дъсчена барака-кафене пламва пожар, който се пренася и в къщата му. Пожарът унищожава огромния му труд – целия архив, в който е имало и уникални старобългарски ръкописи, и кореспонденцията с д-р Петър Берон, музейната му сбирка, огромната библиотеката, хербария, подготвяните ръкописи на третата част на „Естествена история“, спомените и други ръкописи, над които е смятал да работи. И, естествено, всички мебели.

Някои биографи се опитват да го изкарат железен и несломим. Но според мен огромният удар, нанесен от пожара, оказва силно влияние и в не малка степен той загубва духа и енергията си. И как иначе, когато за една нощ е унищожен огромен труд, на който е посветена голяма част от живота му. На следващата сутрин предприема емоционално действие – не се опит-

ва да изрови нещо от пепелта, а заедно със семейството напуска завинаги Търново и се установява в София при сина си д-р Богомил Берон. Но споменът за пожара е бил толкова болезнен, че Васил е забранил на близките си да говорят за него – „ТОЧКА!“. И всеки път е избягвал дори да се споменава за изгорелите неща, „миналото не може да се върне“. Да, това показва характер, поведението е разбираемо, но един наистина „несломим“ човек би преодолял болезнения спомен и би се опитал да спаси неща от руините, а е имало какво да се спаси. И би приел предложението на доброжелатели от Търново да им даде разрешение да потърсят в руините и да съхранят всичко останало ценно. Но той просто е отказвал разговора – „Всичко ценно за мен бе опожарено“, с което намеквал, че най-ценното са били архивът, ръкописите, хербарият. А вероятно немалка част от музея му, напр. камъните, би могла да се спаси. Пък и неща, имащи парична стойност, което за един разорен човек не е било без значение. И впоследствие иманяри месеци копаели в пепелищата и наистина намирали и златни, и сребърни кюлчета от съдове или монети, а и части от музейната сбирка. Но реликвите не са били интересни за тези иманяри и те са се разпилели и загубили. А са били там! Изглежда, било е силно накърнено чувството му за справедливост – той е примерен християнин, много работи, и то за науката и родината, а накрая е така жестоко наказан! Години след пожара в Търново битува една непотвърдена версия за умишлен палеж.

Въпреки антипатията му към Фердинанд, през 1902 г. е награден е с орден „За граждански заслуги – III степен“. А на 6 август лекарското и медицинското дружество в София отбелязва в „Славянска беседа“ професионален юбилей – 50 години от дипломирането му. Там получава грамота, че той е първият български лекар (грамотата е дарена от внучка му Севдалина Аршинкова-Табакова на Народната библиотека).

Починал е в София на 5 октомври 1909 г. на 85-годишна възраст.

Да изредим печатните му трудове:

„Първа българо-френска граматика“, Букурещ, 1859; „Логика“. Виена, 1861; „Българо-френски буквар“, Болград, 1867; „Човекът в сравнение с другите животни“, Болград, 1870; „Зоология“. Русе, 1880; „Археологически и исторически изследвания“, Търново, 1886. В различни списания като „Български книжици“, „Българска пчела“, „Духовни книжки“, както и в някои вестници като „Народност“, „Българан“ и други, публикува части от сбирката си на български народни песни. В Болград издава вестник „Пътник“.

Д-р Васил Берон – носител на европейските ценности

Дотук описахме огромната заслуга на д-р Васил Берон да пропагандира и внесе сред българския народ европейските ценности и в научно-просветен, и в битов аспект. С цялата си дейност В. Берон напълно се вписва в започналото през XIX век приобщаване на българската интелигенция към мащабното европейско идейно движение – Просвещението – Ренесанса, към европейските ценности. Тогава просветените българи осъзнават

сблъсъка между европейските и азиатско-ориенталската нагласа. И им става ясно, че Османската империя значително е отдалечила българите от просветена Европа“.

Въпреки съпротивата на Цариградската патриаршия и служещото на фанариотите висше духовенство срещу идеите на Просвещението, въпреки съпротивата на Османската империя срещу връзките със западния свят (наистина не толкова силна и организирана, както бе по време на Желязната завеса), все повече образовани българи симпатизират на европейския културен модел. И Европа, възприемана доскоро за далечен, различен свят, постепенно се превръща в съзнанието на образованите българи в „просветена Европа“, духовен лидер, от който трябва да се учим.

Привнасяйки такива идеи и на научно, и на просветителско, дори и на битово ниво, В. Берон спомага за оформянето на европейско мислене на зараждащата се просветена прослойка българи, живеещи в границите на чужда империя. Спомага и за промяна на възгледите на българите там за света.

Ще отбележа, че този сблъсък между европейската и азиатско-ориенталската нагласа, продължава и до днес – вижте колко популярни са турските сериали! От една страна, е проевропейската линия (просвещение, наука, култура, уважение към човека, особено към просветения хуманизъм, човешки права, християнски ценности и морал, толерантност към различния, демокрация, уважение към чуждото мнение, право на логиката на аргументацията, а не на силата; предимство на духовните, а не на материалните ценности, отворено общество), основно защитавана от образовани люде. А от друга – ориенталско-евразийската (деспотизъм, простачина, битовизъм, антиинтелектуалност, аетизъм, единоначалие, неуважение към човешкия живот, талибанизъм (придържане, а понякога и налагане силово, към старомодни, отдавна остарели и отхвърлени от образованите хора нагласи), самонадеяни лумпени, даващи право на силата (силният има право да окупира Крим), а не на логиката; предимство материалните ценности и пренебрежение към духовните, към културата, към начетените; стремеж към изолация от западния свят...). Двете нагласи и днес са в конфликт, в който, за съжаление, лумпенизацията взема връх. Дори и религиозният принцип за идентичност и общност с Европа – християни, в опит за разграничаване от проевропейската линия се ограничава до „православни“ (а „християни“ се изпускат)!

Васил х. Берон – несправедливо позабравен и недооценен

Трудно е да се обясни разумно и защо огромното дело на този наш бележит възрожденец не е получило адекватно признание. Дали причината се крие в неговата скромност или често споменаваната българска завист? Или във политическата конфронтация? Да, В. Берон е бил русофил, той е посрещнал руските войски в Търново с реч на руски. И не е симпатизирал на Стамболов. Държал се дръзко с Фердинанд, което едва ли му е било простено. Но след Стамболов идват ред русофилски правителства, ала и те не се занимават със заслугите на Васил Берон. Може да е имало и Завист. Дори

Петко Славейков му в завиждал за образованието, още повече че вероятно точно Васил Берон е бил поканен за министър, какъвто Петко Славейков е станал!

Би могло да се очаква, че като русофил след 9. 9. 1944 г. ще получи повече внимание. Но тогава пък се появи нагласата основно да се изтъкват революционерите. А и Васил Берон е бил дълбоко религиозен човек и е отстоявал тезата, че Бог е създал и мъртвата, и живата природа. Затова някой успешно му бе сложил етикета „родоначалник на идеализма в България“. „Родоначалник“ сега не звучи зле, но в онези времена връх взимаше негативната сянка на „идеализма“.

Да не говорим, че в периода след 1944 г. в еднопартийно управляващата БКП масово са навлизали лица заемали досега (по различни причини – ниска квалификация, липса на активност или на качества... семейна среда...) долните стъпала на социалната стълба. И тези хора са имали силна и личностно мотивирана нагласа да омаловажават и заслугите на всеки, постигнал нещо преди 1944 г. Всички такива хора са получили колективно име „бивши“! А по-крайните новоприети членове на БКП (по озлобените, завистливи и непризнаващи, че сами са виновни за съдбата си преди 1944 г.) дори са налагали мнението, че всеки успял преди 1944 г. е „фашист“. Така са определяли дори и хора с големи заслуги за България, дори хора, помагали на ремсисти...!? Тази група активно е влияела на позицията на БКП и малцината леви интелектуалци, предимно бивши студенти-ремсисти, които са уважавали своите компетентни и човечни преподаватели, е било трудно да ги оборят. Все пак и в този период е имало опитващи се да оценят заслугите на В. Берон, напр. професор, а впоследствие и академик Узунов. Но след смъртта му В. Берон е позабравен. Основно философи, по специално проф. М. Бъчваров, доц. Нели Бъчварова и проф. Дянков, правиха нещо, дори имаше конференция, посветена на Васил Берон.

Но и след промените през 1989 г. за просветителите малко се говореше. Няколко бяха канонизирани, портретите им се появяваха на 24 май, но дотук. И при толкова заслуги за България на В. Берон например в София няма нито улица, нито училище, носещи името му. А на колко хора с много по-малко заслуги има такива!

Има и друга, кореняща се дълбоко в народопсихологията ни причина. Потиснати от това, че народът ни е нямал собствена държава, хората са имали ниско самочувствие, което пък е водило до подценяване на близкото и надценяване на далечното. И затова просветни дейци, живеещи извън българските земи, са били много повече уважавани. Така се е наложил и митът за Петър Берон – българинът, успешно проявявал се ТАМ (Лондон, Париж, Прага...).

Без да подценявам делото на П. Берон за развитието на българската наука и култура, дори само от изложеното тук се вижда, че племенникът му Васил е допринесъл значително повече. Вероятно влияние е оказало и това, че Васил Хаджистоянов също се казва Берон. И често, дори и по-грамотни хо-

ра са го бъркали с вуйчо му Петър, така Васил Берон остава в сянката на Петър. Дори много от заслугите на Васил се приписват на по-известния и канонизиран д-р Петър Берон. Стига се дотам, че се пише и за дейността на д-р Петър Берон в Търново. Или че Петър е авторът на „Естествена история“.

И заслугите на възрожденеца, участник в църковната борба, просветител, участник и в някои въстания, основоположник на научната природо-медицинска книжнина у нас, автор на първата „Логика“, на първите граматика на немски и френски език, на историко-археологически изследвания около Велико Търново, големият му принос за Болградската гимназия са все още известни само на малцина.

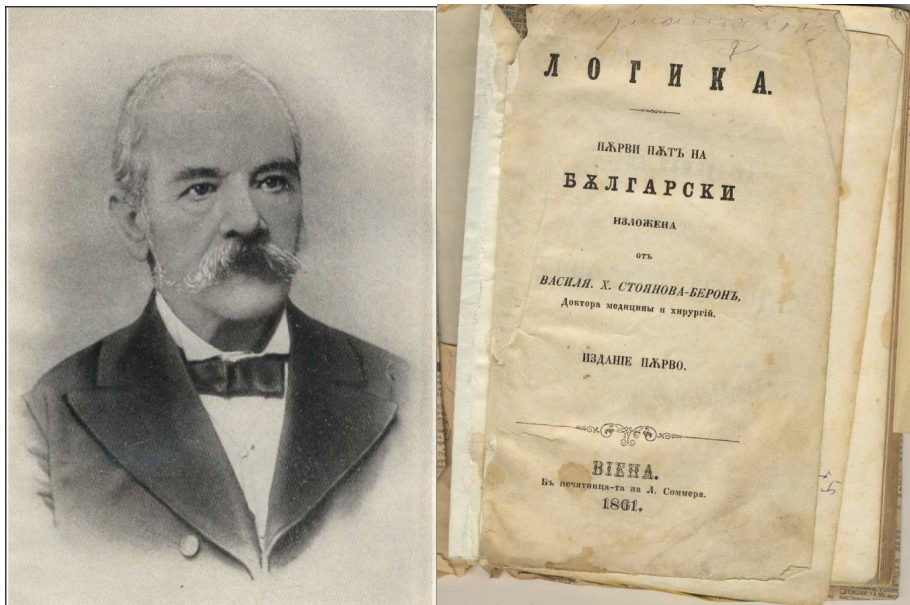
Дано не съм прав, но имам основание да предполагам, че днес това, че съм негов близък родственик, е причина колеги, на които аргументирано съм показвал неясноти и противоречия в позициите им, както и колеги, които не споделят гражданските ми позиции, да нямат охота да посочват големите заслуги на Васил Берон. Вероятно това идва от някаква подсъзнателна съпротива да направят нещо за човек, който е нарушавал вътрешния им мир. Жалко би било, ако тук пак роля играе и „българската завист“.

ЛИТЕРАТУРА

- Андреев, А. 1970. *Васил Берон*. София.
- Бакалова, Л. 1974. Д-р Васил Берон и неговият принос в нашата стоматологична наука. // *Стоматология*, № 1, 64–67.
- Берон, Васил х. Стоянов. 1980. *Логика. За първи път на български системно изложена*. София: Наука и изкуство.
- Документи за българската история*. 1951. Т. 6, ч. II. София.
- Дянков, Б. 1980. Васил хаджи Стоянов Берон — автор на първата системна книга по логика. Студия. // Берон, Васил х. Стоянов. *Логика. За първи път на български системно изложена*. София: Наука и изкуство, 5–30.
- Ников, П. 1971. Участието на д-р Васил Берон в църковните борби. // Ников, П. *Възраждането на българския народ. Църковно-национални борби и постижения*. София: Наука и изкуство.
- Ников, П. *Документи за новата история на българския народ. Документи из Виенските държавни архиви. Писма на граф Рьослер, австр. консул в Турция, отнасящи се за д-р Васил Берон* (с. 128, 174, 115, 125).
- Петдесетгодишният юбилей на д-р Васил Берон. 1902. // *Медицински напредък*, 507–517 (съдържа и отговора на юбиляря).
- Тютюнджиев, И. 2007. *Търновската митрополия през XV-XIX век*. Велико Търново: Издателство „Ровита“.
- Цонев, С. 1972. Д-р Васил Берон – един от пионерите на музейното дело в България. // *Музеи и паметници на културата*, № 1, 61–62.
- Щерионов Щ. 2019. *Историческа демография на България*. София: Изд. на БАН.

ТРАНСЛИТЕРИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Andreev, A. 1970. *Vasil Beron*. Sofiya.
- Bakalova, L. 1974. D-r Vasil Beron i negoviyat prinos v nashata stomatologichna Nauka. // *Stomatologiya*, № 1, 64–67.
- Beron, Vasil h. Stoyanov. 1980. *Logika. Za purvi put na bulgarski sistemno izlozhena*. Sofiya: Nauka i izkous-tvo.
- Dokoumenti za bulgarskata istoriya*. 1951. T. 6, ch. II. Sofiya.
- Dyankov, B. 1980. Vasil hadzhi Stoyanov Beron —avtor na purvata sistemna kniga po logika. Stoudiya. // Beron, Vasil h. Stoyanov. *Logika. Za purvi put na bulgarski sistemno izlozhena*. Sofiya: Nauka i izkoustvo, 5–30.
- Nikov, P. 1971. Ouchastieto na d-r Vasil Beron v tsurkovnite borbi. // Nikov, P. *Vuzrazhdaneto na bulgarskiya narod. TSurkovno-natsionalni borbi i postizheniya*. Sofiya: Nauka i izkoustvo.
- Nikov, P. *Dokoumenti za novata istoriya na bulgarskiya narod. Dokoumenti iz Vienskite durzhavni arhivi. Pisma na graf Ryosler, avstr. konsoul v Tourtsiya, otnasyashti se za d-r Vasil Beron* (s. 128, 174, 115, 125).
- Petdesetgodishniyat yubiley na d-r Vasil Beron. 1902. // *Meditsinski napreduk*, 507–517 (sudurzha i otgovora na yubilyarya).
- Tyutyundzhiev, I. 2007. Turnovskata mitropoliya prez XV–XIX vek. Veliko Turnovo: Izdatelstvo „Rovita”.
- Tsonev, S. 1972. D-r Vasil Beron – edin ot pionerite na mouzeynoto delo v Bulgariya. // *Mouzei i pametnitsi na koultourata*, № 1, 61–62.
- Shterionov SHT. 2019. *Istoricheska demografiya na Bulgariya*. Sofiya: Izd. na BAN.



Снимките са от семейния архив на автора